

BÉKÉS VÁRMEGYE

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE :
MADARÁSZ GYULA

SZEMÉLYI ADATTÁRAT ÖSSZEÁLLITOTTÁK :
HORACSEK GYÖRGY és NYERS ISTVÁN

KIADJA : BÉKÉSVÁRMEGYE MONOGRAFIÁJA SZERKESZTŐSÉGE
ÉS KIADÓHIVATALA, BUDAPEST.

BÉKÉS VÁRMEGYE

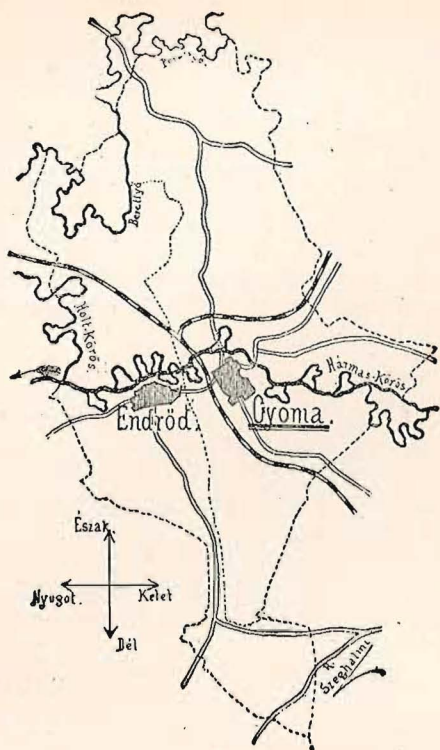
ELŐSZÓT IRTA :
vitéz sarkadi MÁRKY BARNA DR
Békés megye alispánja

FELELŐS SZERKESZTŐ :
MÁRKUS GYÖRGY

MUNKATÁRSÁK :

Follajtár Ernő okl. tanár, Gróf Imre okl. tanár, dr. Harsányi Margit egyet. tanárs.
Keviczky László ev. főesperes, Molnár Endre statisztikus, dr. Nádor Jenő okl. tanár,
Szeberényi Zs. Lajos ev. főesperes felsőházi tag. Szeghalmi Gyula ny. igazgató
az Orsz. Gárdonyi G. társ. alelnöke, Tantó József Békésvármegye népművelési
titkára, dr. Ujváry Julianna v. egyet. tanárs. stb. stb.

KIADJA ; BÉKÉSVÁRMEGYE MONOGRAFIÁJA SZERKESZTŐSÉGE
ÉS KIADÓHIVATALA, BUDAPEST.

Gyomai járás

GYOMA.

Nagyközség a Hármas-Körös bal partján. Hasonló nevű járás és kir. járásbiróság székhelye. Lakóinak száma 12.244, akiknek 66%-a él belterületen, egyharmada azaz 4053 lélek külterületen. Népesebb tanyái: Csudabala 641, Felhalom 238, Keselyűsi tanyák 689, Nagyszállás 219, Páskumi tanyák 240, Ugari tanyák 254 lakossal. Számbeli-
leg az utolsó 10 év alatt alig fejlődött valamit Gyoma népessége. Természetes szaporodása 1920—30-ig 547, de a lakosságból a föld-reform következtében 254 elköltözött a faluból, így a tényleges szapo-
rodás 302 lélek. Gyoma határozottan egyke. községeink közé tartozik. A születések száma rendkívül alacsony (jóval kisebb az orsz. átlag-
nál), a csecsemőhalandóság viszont messze túlhaladja az országos
átlagot. Ily körülmények között érthető a nagy stagnálás, dacára
annak, hogy halálozási viszonyai igen kedvezőek. Szép eredmé-
nyel küzd a csecsemőhalálozási viszonyok megjavításán az Ország-
os Stefánia Szövetség 158. sz. helybeli védőintézete. Járási orvos,
2 községi orvos, és 3 magán orvos, 3 községi szülésznő áll egész-
ségügye szolgálatában. Az ivóvízzel 4 artézi kút, és a Körös szűrt,
tisztított vize látja el a községet.

Gyoma lakossága 99%-ban magyar (11.939 lélek). A nem magya-
rok közül számbavehető a németek, 257, a tótok 65 fővel, a többi
nemzetiség összesen 20 lélekkel van képviselve. Az 1830-ban Mező-
berényből ide telepített ág. ev. németek utódai tehát 100 év alatt
csaknem teljesen elmagyarosodtak, míg vallásukat nagyobbára meg-
tartották. A nem magyar anyanyelvűek 19 lélek kivételével mind
jól beszélnek magyarul.

Vallási viszonyok:

A török hódoltság alól felszabadult Gyoma területét először református magyarok ülték meg, ma is legnépesebb felekezet a református 8141 hívővel. A református egyház megalapításának időpontjául a reformáció századának — az 1500-as éveknek a végéi jelölhetjük meg. Az itt szervezetlenül élő református hívek akkorra erősödtek meg lélekszámban annyira, hogy egyházi szervezetbe tömörülhettek. A szalmári zsinat alkalmával már olyan számottevő volt itt a hívek serege, hogy Diószegi András személyében megkapta első lelkipásztorát, aki állását 1634-ben el is foglalta. Ettől az időtől fogva, 1682-től mai napig két rendes lelkipásztor teljesít szolgálatot, sőt újabban 1927 óta önálló hitoktató lelkésze is van. Diószegi András és közvetlen utódainak kiváló lelkipásztori működésére jellemző az az 1682-ből feljegyzett adat, hogy a község lakó-sai akkorára már valamennyien református vallásúaknak találtattak. Arról a sok szenvedésről és keserves bujdosásról, mely az itt lakó híveknek az 1690-es évek végén és az 1700-as évek elején osztályrészül jutott, tájékoztatást nyújt első anyakönyv ama feljegyzése: »Ezen földnek az ellenség, t. i. a török és tatár által lett elpusztítása miatt, lakó-sai elszéledvén, ismét kezdték megülni ezen lakóhelyet új lakó-sok 1717 esztendő Mindszent havának 8. napján.« A »hazaszállás« után nyugodtabb időket remélve templomépítéshez fogtak primitív eszközökkel, a legszerényebb lehetőségek között, kevésbé szilárd anyagból. Hamar elpusztul az első, megrongálódik egyik a másik után, úgy, hogy nem egészen egy század leforgása alatt öt ízben kell templomot építeniök. Az első templom a visszatérés után nádból készült. A második 1723—25 között, sövényből és sárból. A harmadik 1734—37 között vályogból, melyhez 1743—45 évek között harangot is beszerettek. A negyedik templom 1760-ban készült fából, az ötödik pedig 1774-ben égetetlen téglából. A hívek számának szaporodása, a lakosság anyagi megerősödése és az 1791-ik esztendőszokatlan hó termése lehetővé tette, hogy a sok ideiglenes jellegű kísérletezés után végre szilárd anyagból, állandó templom építéséhez fogjanak. Még ugyanazon évben a hatalmas torony fundamentumát le is rakták és attól kezdve sok buzgósággal, úgyszólván az egész község kézimunkáját felhasználva, a templom építését is befejezték az 1814-ik esztendőben. A hatalmas méretű, több ezer ember befogadására képes szép templom a maga tömör és munumentális építkezési formájában, boltíveivel, oszlopfejeivel stílusos és kiváló alkotás és épen ezért kívánatos volna állami védelem alá helyezése, nehogy az idők folyamán szükségessé váló renoválások alkalmával stílusbeli szépségeit megrontsák. — Tornyából négy hatalmas harang hívogatja Isten tiszteletére az élőket és siratja a megholtakat.

Eleinte még az új templomban is tanító-kántorok vezették az éneket, de már 1832 óta, tehát több mint 100 esztendeje, önálló kántora van az egyháznak, aki 1855 óta díszes kivitelű orgona segítségével irányítja a gyülekezeti éneklést.

Hogy mikor épült az első iskola, homály fedi, de már az 1763-ik évről Molnár János rector neve fel van jegyezve, továbbá az is.

megállapítható, hogy abban az időben egy külön »lányok tanítója« is volt, sőt az 1776-ik esztendőől kezdve a lányokat káplán-tanító is tanította. Ma hattantermes központi iskolája s a község különböző részein elhelyezett hat iskolaépülete van, mely utóbbiak a tanyáknál mellett tanítói lakást is foglalnak magukba.

Az egyház anyakönyvei 1741 óta vezetettek s külön hivatali épületben őriztetnek az egyház összes értékeivel, továbbá az Urasztala felszereléssel együtt. Említésre méltó gyönyörű urasztali terítő, mely több ezer pengő értékű.

A világháború után a vörösöktől és az oláhoktól sokat szenvedett az egyház is. Templomát belőtték, megrongálták, hivatali épületében a vörösök tanyáztak.

Római katolikus magyarok csak lassan költöztek a reformátusok közé. Számuk 1849-ben annyira gyarapodott, hogy káplánt kértek lelkiéletük gondozására. Plébániát csak 1862-ben szerveztek. 1877—78-ban az akkori földesúr, báró Wodianer Mór igen szép román stílusú templomot építtetett Jézus Szíve tiszteletére. A katolikus hívők száma ma 2721. Az egyház két felekezeti elemi iskolát tart fenn.

Az ág. evangélikusok őseit 1830-ban Mezőberényből telepítette ide a gróf Stockhammer család egyik jószágigazgatója. Lelkészt 1840-ben kaptak, de templomot csak 1863-ban tudtak építeni. E templom 1887-ben leégett, de a hívek áldozatkészsége rövidesen újra helyreállította. A gyülekezet 1132 hívőt számlál. Fenntart egy ág. ev. elemi népiskolát.

Az izraelita hitközség 1852-ben alakult, synagógát 1868-ban építették. A hívők száma 189.

Kulturális viszonyok:

Az elemi népoktatás 9 felekezeti iskolán kívül 3 községi, 2 uradalmi iskolában folyik. Az elemi továbbképzés céljaira szolgál az Állami Polgári Fiu- és Leányiskola. Szakoktatást a községi önálló gazdasági népiskolában és az iparostanonc iskolában nyer Gyoma ifjúsága. Az iskolán kívüli népoktatást a helybeli népművelési bizottság irányítja úgy a bel- mint a külterületen (Csudabala, Nyilas, Póhalom), az összes iskolák tanerőinek bevonásával. 6 évnél idősebb analfabéta 1386 van a községben, még elég magas arány.

Nagyszámú egyesületei élénk társadalmi életét bizonyítják. Ezek: az Uri Kaszinó, Alsórészi Olvasókör, Németvárosrészi Olvasókör, Központi Polgári Olvasókör, Kisréli Olvasókör, Munkások Köre, Iparos- és Kereskedők Önképző Köre, Ref. Ifjúsági Egyesület, Méhészkör, Jótékony Nőegylet, Dalárda, Halmágyi Olvasókör, Nyilasi Olvasókör, Honsz Gyomai fiókja, Márky Sakkör, Nyugdíjasok Köre, Mansz helyi fiókja, A községi sajtóorgánum a Gyomai Ujság.

Foglalkozási viszonyok:

Gyoma lakossága 62%-ban földművelő, azaz 7663 egyén, ebből 3699 kereső, 3964 eltartott. Az ipar nyugt megélhetést 2178, a köz-

szolgálat 438 embernek; a nyugdíjasok és magánzóknak száma 651, házi cselédké 256. A mezőgazdasággal foglalkozók közül 959 gazdasági cseléd, 1722 mezőgazdasági munkás.

Mezőgazdaság:

A község határa 39.105 kat. hold., ebből 27.984 szántó, 220 kert, 557 rét, 120 szőlő, 7584 legelő, 8 erdő, 7 nádas és 2662 terméketlen terület. A gazdaságok száma 3727, ezeknek nagy része 100 holdon aluli kisbirtokos. Nagybirtok 6 van a határban, melyek az egész terület 23%-át, az 50 holdon aluli birtokok 59%-át, míg a 100—1000-ig terjedő középbirtokok 28%-át foglalják el. A buza termelése Gyomán is az első helyen áll, kb. 45%-a a szántóföldnek buza termelésre van beállítva. Emellett súlyt helyeznek az árpa, zab, lucerna és egyéb zöld takarmány, de főleg a tengeri termelésére. A bortermeles jelentéktelen, nem fedezi a helyi szükségletet. Jelentős azonban gyümölcs-termelése, melynek értékesítésére szövetkezet alakult.

Az állattenyésztése nem olyan nagy arányu, mint ahogyan azt legelő nagysága után elképzelhettük. Fő súly a sertés és juh tenyésztésen van. 1930-ban 2364 ló, 2013 szarvasmarha, 4539 sertés és 4913 juh iratott össze a községben. A termelt tejet a Gyoma és vidéke tejszövetkezet értékesíti, évi termelése kb. 60.000 liter.

Ipar-kereskedelem. A buza-termelés maga után vont a malomipar és buzakereskedelem kifejlődését. 3 malom őrli Gyomán a kitűnő buzát és adja tovább a fogyasztókhöz. Ezek: az Első Budapesti Gőzmalmai Rt. gyomai vámórlós malma, a Kato Gyula-féle és az Iványi-féle malmok. A gabonakereskedések közül nagyobbak az Iványi Aladár és István, (mely 27 alkalmazottnak ad kenyeret), Frey Kálmán és Szőlősi Márton kereskedései. Gyoma iparának fő büszkesége az ismert Kner-féle nyomda. Kner Izidor alapította 1882-ben. Művészi izlésre valló nyomtatványai országszerte híresek. A háboru előtt jóval közigazgatási nyomtatványok készítésére rendezkedett be. Megcsinálta az összes Közigazgatási Nyomtatványok mását tartalmazó mintatárat. Nagymagyarország majdnem minden vármegyéjének e vállalat szállította a nyomtatványokat. Ez időben 150 munkást foglalkoztatott, ez volt Nagymagyarország legnagyobb vidéki nyomdája. A háboru, a forradalmak és a román megszállás majdnem teljesen tönkretették a nyomdát. Az összes gépeit elrekvirálták s ügyszólván a pusztá négy falon kívül alig maradt egyebe. Meglepő gyorsan újra helyre állt a vállalat, alig pár esztendő alatt. Ma mint kiadó vállalat is az első helyen áll az országban. 1932-ben ünnepelte az üzem 50 éves fennállásának jubileumát. Az ünnepség Budapesten folyt le, amelyen képviseltette magát a kereskedelmi minisztérium, a nagyobb közkönyvtárak, a GyOSZ, az Ipartestületek Orsz. Szövetsége, az Iparművészeti Múzeum stb. Tulajdonosát Békés megye törvényhatósága örökös tagjává választotta. A vállalat 1930-ban 78 munkással dolgozott. Gyári üzemmel dolgozik még az Ailer-féle téglagyár is, mely 24 munkásnak ad kenyeret.

Kisipara igen fejlett. Üzemeinek száma 268, melyek közül 206

segéd nélkül dolgozik. 1—2 segédet tart kb. 56 üzem, ennél több alkalmazottat ma nem igen tart a gyomai iparos. A nagyszámu iparosság ipartestületet létesített. Legnagyobb számban vannak a szabók, cipészek, csizmadiák, borbélyok, kovácsok, lakatosok, asztalosok, kerékgyártók, egyszóval a mezőgazdasági lakosság elsőrendű szükségleteit kielégítő iparosok. A kereskedések száma 120—130 körül mozog.

A mezőgazdák, valamint az élénk kereskedelmi és ipari élet hiteligényeit ellátják: a Gyoma-Endródi hitelszövetkezet, mint az OKH tagja, az Endrőd-Gyomai Takarékpénztár Rt. gyomai fiókja és a Békésmegyei Általános Takarékpénztár Rt. Békéscsaba-Gyomai fiókja, mely a Gyomai Takarékpénztárból alakult.

Közlekedési viszonyok: A községnek 4 országos vásár tartására van joga, melyek 3 napig tartanak. Különösen nagy a gabona és állatvásár. Minden héten kétszer helivásárt tart, melyek közül az egyiket állatfelhajtást is engedélyeznek. A Budapest—Lőkösházai fővonalon van a község egyik vasutállomása, a másik végállomása a Mátra-körösvidéki helyi érdekű vasutnak, mind a kettő marharakodóval, több, az egyes telepekről idevezető iparvágánnyal. Szarvassal, Körösladánnyal törvényhatósági út köti össze. A Hármas Körösön hajókikötő és rakodó jelöltetett ki. 1910-ben, de a hajóforgalom nem indult meg. Posta-, telefon- és táviróállomás van a községben.

Története.

Első említés a községről 1332-ben történik a pápai tizedjegyzékben. A helybeli plébános Pál, 5 garast megfizette pápaijárulékként. Birtokos családja az iktári Betlenek voltak. Évek hosszú során pereskedés indult meg a család és a velük rokon Neczpáliakkal Gyomának rokoni alapokon való felosztására. 1347-ben kezdett per-folyamat egészen 1413-ig folytatódott, mikor is nádori határozattal véget vetettek a családi háboruságnak. Egyrésztől Neczpáli György, másrésztől Bethlen Gergely egyezés formájában kimérették Gyoma fele részét, melyet a Sárosér osztott két felé; templom felé eső darab jutott a Neczpáliaknak. Megelégedésük teljessé vált, mikor Zsigmond király többi más birtokaikkal együtt Gyoma birásában is megerősítette a két családot. (Zsilinszky: Oktár. II. 36).

Nyugtalan jellemű Neczpáli István örökös nélkül halt meg. Törvényszerint a legközelebb álló férfi utód Neczpáli Balázs jöhetett számításba. István özvegye és leánya Szokolji László kapitány felesége igényperrel léptek fel a kijáró hozomány, ill. leánynegyed megszerzésére. Halogatások után Szokolji nem várt tovább, hanem kisebb csapat élén lerándult Gyomára. A látogatások mindgyakoribbak lettek, hol 3 válogatott lovat, hol pedig embert, jobbágyot, stb. vitt el elmaradt járandóság fejében. A szegény jobbágyok sorsa nem volt irigylésre méltó, mindenükből kiforgatta a kapitány, csak 1457-ben 50 arany frt értékben megszarolta őket. Neczpáli látva, hogy nem menekülhet meg a fizetés elől gyomai részét 220 frt összegben zálogjogon az igénylőknek átadta. Az orodi káptalan

közbejöttével jött létre az egyezés. Neczpáli Balázs újabb ígérekkel halasztotta a zálogmegváltást. Mátyás király engedelmével halála esetére túrócmegyei Blatinicza, Zsambokrét, Neczpál, valamint a megyében fekvő Bethlenesi, Seprős, Bodon falvakat részben Zokoli Lászlóra ill. nejeére akarta hagyni. (Zsilinszky: I. 87.). 1471-ben az előbbi egységet a király is megerősítette. A kiváltás mindinkább késelt, ezért Zokoli — pénzre lévén szüksége — tovább zálogosította Gyomát Zerendi Tompa Pálnak. Erre már Neczpáli is megrémült, nehogy további zálogolással elessen a birtoktól; előteremtette az összeget és ugyanezen évben (1471) vissza váltotta. A visszaszerzés után álhatatlanságát azzal tetézte, hogy örökhatyó egyezségét figyelmen kívül hagyta és 1478-ban a Bethlenieknek hagyományozta birtokait fiutód nélküli elhalálózása esetére. Később ezt is félrehajította, most Justh Andrásnak adta el 2000 frton a fent felsorolt falvakat. Justh András sohasem juthatott Gyoma birtokába, mert a Bethleniek az egyezésre hivatkozva azt azonnal elfoglalták és háborítatlanul birták is. A jogtalan használaton felül még el is adták 1491-ben Gyomát Szegi Dóczy Gergelynek. Utána hiába volt királyi megintés Dóczyhoz, még káptalani vizsgálat — nem használt itt semmit. (Zsilinszky: I. 108—109.). Végül is békés egyezséggel megszüntették a vitát, azzal, hogy a felvidéki részekről lemondanak a Bethleniek, melyeket az 1478-évi oklevél szerint birhatnak, ha ezekért Justh lemond a békésmegyei részekről és falvakról.

Teljes nyugalomban maradt a Dóczy család Gyoma tulajdonában. A két király idejében hűtlenséget hoztak fel okul Ferdinánd király emberei Dóczy Gergellyel szemben és elvették tőle a falut. Mindjárt pályázó is volt a kalandor természetű Brandenburgi György személyében, ki Ferdinánd iránti hű szolgálatai fejében kérte és rövidesen meg is kapta. Gyulavárának János király seregei által történt elfoglalásával ismét a régi tulajdonosa került Gyomára. Halála után előbb testvére, majd özvegye bírta. (Conscr. Dic. Tom. II.): 1553-ban 1 évi időtartamra Olcсарovics Demeter gyulai kapitány szerezte meg. A helység nagyságát portáinak száma határozta meg. 1552-ben 7, 1553-ban 15, 1556-ban 22, 1560-ban 23, 1562-ben 19 portából állott a falu. (Földváry István adórovó jegyzéke. 1562-ből.) Már a török kincstári építéspénz jegyzékbe 1557—58-ban felvették a falut 25 házzal (22 új és 3 régi házzal). (Velics-Kammerer: Magyarországi kincstári török deffterek. II. 204.). 1556-ban 20 helybeli jobbágnak volt vetése, 7-nek pedig semmi. 1567-ben 27 jobbágy család lakta a falut kb. 135 személyt tett ez ki. (Haan: Okt.). A rákövetkező évek a portyázó török csapatok pusztításaitól lettek emlékeztetések. Előbb 1564-ben, majd 1596-ban tettek pontot a rombolásra. A temesi beglerbég vezetése alatt működő tatár lovasok a környező falvakkal megsemmisítették. Pár évi szünet után már 1620 esztendő körül református magyarok telepedtek meg a faluban. Ezek az első jobbágy családok magyar akaraterővel megalakították az első helybeli református egyházat. A szatmári zsinat Diószegi Andrást rendelte ide lelkésznek. (Haan: I. 190.). 1685-ben említés történik a falu református papjáról Solymossy Boldizsár-ról, ki a török állandó zsarolásai alatt elszegényedett és a turaiaktól

kért alamizsnát. (V. ö. Zsilinszky: II. 235.): Itt lelkészkedett 1689: után Pathy Miklós is, kit a török rabság alatt annyira megkínáltak, hogy nyomorék maradt egész életére.

A hódoltsági időben alig ha lehet magyar birtokosról beszélni, nagyon ritka eset az, ha a török hűbértokos mellett esetleg megtértek magyart is, valami elenyésző birtokrészen. A gyulai vár tartozékában egyes palánbéli spáhik birták váltakozva a falut zsold fejében. 1683-ból ismert magyar birtokosa Szöllőssy Mihály, ki a szomszédok ellen királyi oltalomlevelet kért a falura. Ugyanebből a korból egy jobbágy lakosát is felsorolják egy határkérdésben, mint tanult: Kecskemélthy, Mihályt. (Haan.: II. 259.). A császári csapatok hírére 1686-ban elszélednek a lakosok, oly annyira, hogy évek múlva csak egy volt lakosa kerül elő, névszerint Józsa Lőrinc. A szegedi provisor teljesen lakatlan területet talált a szemleutján. Számszerűleg 20 néptelen telekre becsülte a falut. (U. el C. 62. Num. 22. 1698.). Szinte napok kérdése, hogy egy-két visszajött régi jobbágy lakos megmaradjon. Lényeges változásról nem lehet szó, mikor már 1703-ban a rác betörés elől kell menekülniök a szomszédos megyékbe. Ebben az elhagyatottságában pusztán maradt 1708-tól — 1718-ig. Erre az évre tehetjük az első szökött jobbágy családok megérkezését. Mind protestáns vallásúak (ref. és kevés számban evang.). 1720-ban az országos összeírás alkalmával a következőképen szerepelt a község: 1 nemes, 28 jobbágy és 3 zsellér lakosa van, mind magyar nemzetiségűek. Az általuk művelt terület 982½ köblös szántóföld és 340 kaszás rét volt. Halászatból amelyet a falu melletti Körös vizén űztek 28 frt jövedelmük volt. Gyoma települését ez az összeírás 1719 évre teszi. A falu tartozékai közé sorolja Eghe pusztát is. A háztartások száma 27 volt, az 1719. évi földesuri lajstromozás szerint. Silány lehetett a falu ezidőben, mert ugyanez az összeírás Gyománál kiemeli, hogy a kálvinista és lutheránus menekültek 27 rozoga viskóban éltek. A megmegújuló veszélyek miatt nem gondoltak helyben maradásra. Az új földesuraság tapintatos eljárásával a nyomorban továbbvándorlásra kész lakosságot maga részére megnyerte. Haruckern György birtokpolitikájának ez volt egyik sarkalatos előnye. Nagyon szűknek bizonyult határhoz csatolta az összeírásban is már említett Ege pusztát (régén falu volt.) A régi evangélikus lakosok már előzőleg elhagyták a falut és 1729-ben tisztán csak református lakosokból állott a falu. Lakóházaik felépítésével egyidőben templomuk felépítéséhez láttak. Kezdetleges állapotuk miatt csak vályogból. (Békés vm. évkönyv: XI. 132.).

Érthetetlen okoknál fogva 9-en a szerencsétlen emlékü Péro féle lázadásba belekeveredtek. Bűnrészesség címén ezek közül 5-en pallos alatt pusztultak el. (Békés vm. évkönyv. XI. 103—5.). Népeességének tekintélyes részét ragadta el az 1739-ben megveszterte dühöngő pestis járvány. A megyehatóságok egykorú jelentései alapján ezek számát 435 főre lehet tenni. (Megyei jegyzőkönyv. VI. 37.)

Mind szűkebbé vált a községhatár, újabb puszták idecsatolása az uradalmi jószágkormányzók ellenzése miatt nem történelmet meg, ezért bérbe vették a szomszédos Póhalom pusztát. (M. jegyzk. XIII. 311—17.). Földhiányok miatt keletkezett az az áldatlan pereskedés

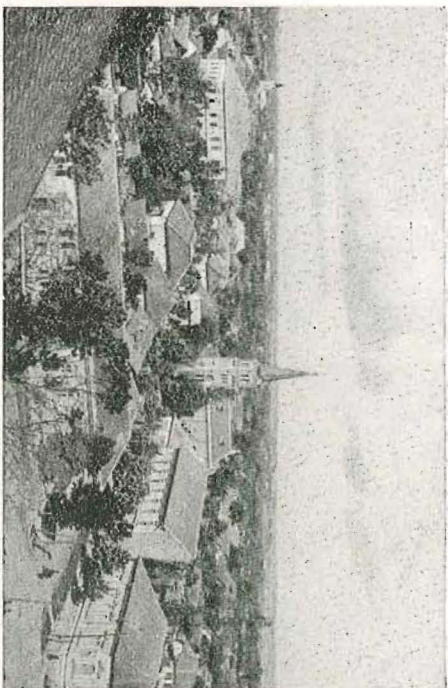
Ref. főgimnázium Békésen

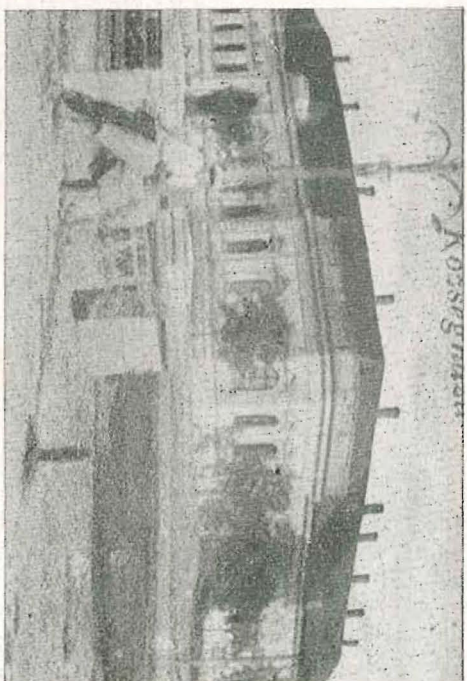
Békés: Széchenyi téri részlet

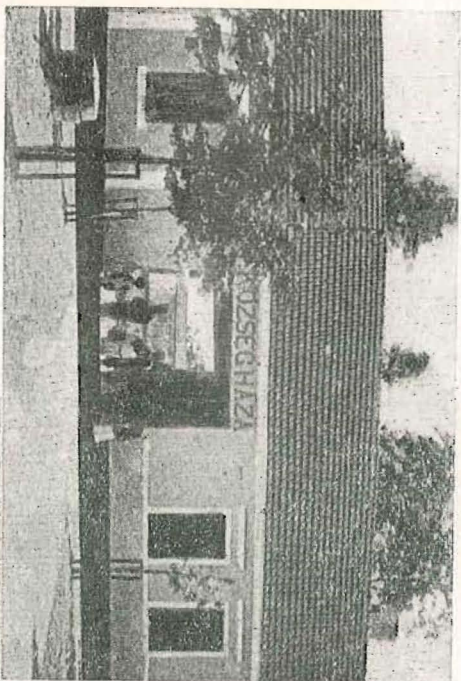
Áll. polgári iskola Mezőberényben.

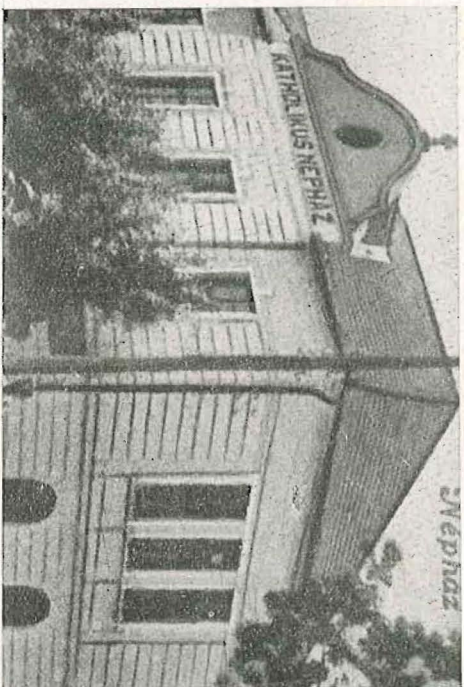
Gyoma lóképe

Gyomai községháza

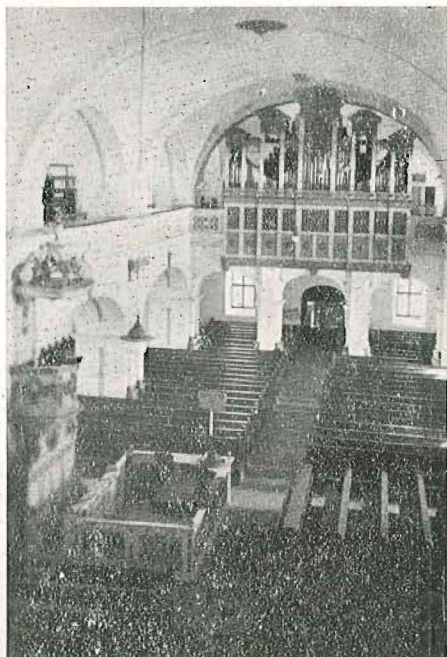
Doboz községháza

Katólikus Népház
Endrődtől

Békés: Ref. templom.

Békési ref. templom belseje

Gör. kel. román templom Békésen

Békési róm. kat. templom

Gör. kel. román templom Békésen

Békés: kir. járásbiróság

Gyoma: Róm. kat. templom

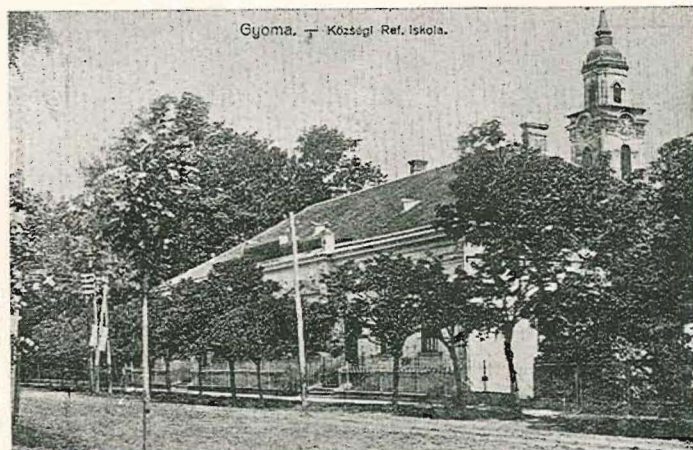
Róm. kat. templom főoltára Gyomán

Endrődi róm. kat. templom

Dobozi ref. templom

Gyoma. — Községi Ref. Iskola.

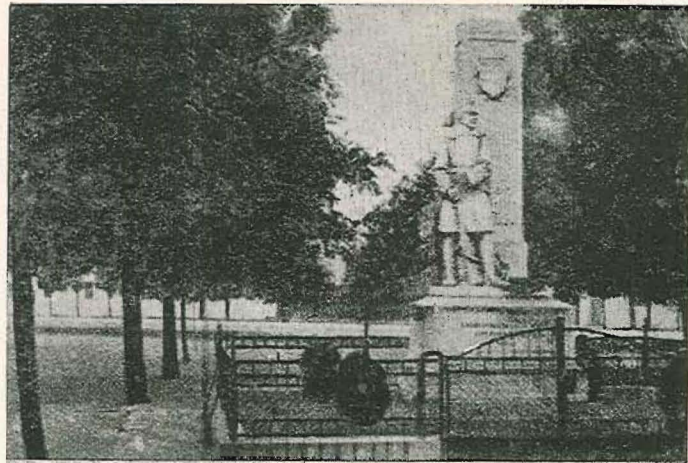
Gyoma: Községi ref. iskola

Arvaház Gyomán

Endrődi község-háza

Hősök szobra Endrődön

Dévaványa és Gyoma között, csekély értékű ingoványos földdarabért, melyet csak 1791-ben rendeztek megegyezéssel. (Harruckern okt. D. 60—1 és D 179.).

Kifejlődésének kezdetét mutatta a község 1773-beli állapotával: 191 telkes jobbágya, 107 házas zsellére, 81 nincstelen zsellére, 18 iparos és 1 kereskedő lakosa volt. Az általuk művelt határterület 3495 magyar holdat tett ki. Már ekkor elérte 330 házával és 1490 főnyi lakosával a nagyközségi jelleget. (M. ltr. Conscr.). Számarányukhoz már a templom sem volt elég nagy, ezért 1775-ben újabb, tágasabb vályog templomot készítettek egyesült erővel. II. úrbér; rendezéskor a felmérés kapcsán, 14000 magyar hold szántóföldet és 14560 m. hold legelőt vettek fel az 6328 holdnyi nádas és lápos területen kívül. Ez pedig már tekintélyes határnak számított. (Károlyi ltr. Rf. num. 6.). Említésre méltó építkezések indultak meg a következő években. 1791-ben a református templom mellé tornyot építettek a hívők, majd a határ területekre a Körösön át hidat vertek. Ez a hid maradt meg a szabadságharc utáni évekig. Rokoni kapcsolatok folytán a Harruckern utódok a szarvasi uradalmi testhez csatoltatták Gyomát. Ezen az alapon már 1806-ban a megyében egyébként birtokos Stockenhauer gr. család kezébe jutott a község birtoklása. Hamarosan bajok léptek fel az uraság mértéknélküli feléserélése miatt. Családi befolyásra az akkori birtokost, Stockenhauer Ferdinándot gondnokság alá helyezték.

Az uradalmi gazdálkodás kifejlődése is az ezután következő években esik. Két jónévű uraságitiszt emléke emelkedik ebből az időből. Az egyik Bujanovits Agoston volt, ki szenvedélyesen igyekezett az uradalom fényét emelni, először befolyásának súlyával megépítette az uradalmi kastélyt, majd magtárakat stb. Utóda a jámbor lelkű Csepénovits Tamás a helybeli evangélikus egyház megalakítója, sőt e hitet való lakosság letelepítője volt. Nagyszámu evangélikus családot pártfogolt, hogy Mezőberényből, mezővárossá lett Gyomára áttelepedjenek.

1828-ban már 5244 lakosa és 736 háza volt Gyomának. (Nagy: Notit. Hung.) Felkavarta a jobbágyok kedélyét a legelőnek az uradalmi résztől való különválasztása. Az uradalom a maga módja szerint a legsilányabb részeket juttatta az igénylőknek, kik erre a megyéhez fordultak orvoslásért. Sok-sok helyszíni felvétel után az urbéri törvényszék tett igazságot. Kedvező ajánlat alapján 1836-ban Wodianer Mórícz felesége bérbe vette, 1839-ben pedig megvette a birtokot.

1848 ápr. 8-án hatalmas arányú tűzvész emésztelte el a falu 23 lakóházát és a református templomtornyot. Az utóbbi 1859-ben az egész templomot felépítették és tetejét fémmel befedték. Váratlan jött ár még 1850-ben elragadta a Körös feletti hidat, az uradalom saját költségén 2 év múlva pótolta.

Új lakosokkal szaporodott a város még 1846-ban, közeli falvakból rendszertelenül több rk. vallású földműves család költözött át, ezeknek száma 1849-ben már oly tekintélyes volt, hogy 1850-ben adminisztraturát állítottak fel a nagyváradai püspök költségén, majd 1862-ben önálló plébániává képezték ki. Mostani rk. plébánia templomát Wodianner Mórícz br és felesége emeltették a hozzá tar-

lozó kis kápolnával együtt, mely utóbbi az építelők családjának családi sírboltja is.

Népességi összetétele 1852-ben 7809 (141 izr.) 1890-ben 10876 személy (10207 magyar, 598 német 59 tót, 10 egyéb származású.

Vallás tekintetében pedig 803 rk., 7 g. kath., 6 g. kel. 698 ág. ev., 9038 ev-ref. 2 unit, 8 baptista, 305 izraelita.

Az évenkénti áradások megakadályozása céljából 1891-ben új medret készítettek a Körösnek, evvel az óvintézkedéssel elkerülte a város az árveszélyt. Az átellenes részeket pedig a megye költségén készült modern vashiddal kötötték egybe.

Fokozatosan növekedett a jelenkori határa az által, hogy 1894-ben ide csatolták Csudabala eddig önnálló pusztát. Gyoma határteste ezzel 38.955 kat. hold lett.

A világháboru vérzivatarában 282 helybeli lakos hősi halált halt, míg az ugyanakkor megrokkant vitézek száma 149. Az utóbbiak a nyilvántartott hadirokkantak száma. A hősi emlékmű tetszetős külsővel örökíti meg a 282 hős nevét, 1928-ban leplezték le. Az oláh megszállás alatt a magán- és közvagyon erőszakos elidegenítés folytán szenvedett hiányt.

Középkorban idetartozott Mikloslaka és Tégláslelek puszták (1413. Zsil. II. 25.—1479 u. o. 94, 96, 98, 115, 11.). Pontosán helyüket már nem lehet meghatározni.

Puszták.

Csudabala. A XIV. sz. elejétől kezdve ismerjük e pusztát történetét. Hajdan falu, mely jelentős szerepet játszott a megye történetében. Csuda előneve a szomszédos hasonló és már régebbi időkben is fennállott szomszédjának megkülönböztetése céljából a községet birtokló első földesuraságáról került használatba. Okleveles anyagaink 1328-ban említik, mint népes falut. Szakadatilán sorát lehetne az okmányoknak felsorolni, ahol szerepel. Jelenlegi nevén 1388-ban szerepel, mint Csuda birtokai, fiainak Lászlónak és hasonló nevű fiainak birtoktartozéka, mely tulajdonuk maradt 1467-ig. A testvérek közötti egyenlenség miatt egyhangúlag, eladták Mogyorósy Ferencnek, de ez is rövid idő múlva tovább adta a falut. 1475-ben a buda-szentlőrinci paulinusok kapták kegyes adományból Kovács István pestmegyei birtokostól. Gyakori perek zavarták a szerzetesek birtokjogát. Sok igénylések eredtek jogcím nélkül. 1516-ban az akkori királyi ítélőmester az első magyar törvénykönyv szerkesztője: Verbóczy István nyerte el királyi adomány folytán. (Dl. 22757.). Már ebben az időben több pusztát tartozott a faluhoz (Remeteszeg, Ecsegtó, stb.), így elég tekintélyes határ volt. Egyházi vonatkozásban is önálló plébániával rendelkezett. Plébános a 3 garassal járult a tridentinai zsinat követköltségeihez. (Vencell Antal: Gyűjteménye.).

Feltehető, hogy lakossága is a falu határával arányban volt. Előbbi évek pereskedése alatt, 25—30 hatalmaskodásban részes falubeli lakosról többször történik említés. Közigazgatásilag Külsőszolnok megyéhez tartozott, 1552-től a hódoltság idejéig.

(Dic. Conscr. egyesített kötetei.). Igen változó nagyságban szerepel a dica jegyzékekben a falu, 1560-ban 18, 1562-ben 13, 1564-ben 30 porta után fizették az esedékes adót. A török előrehaladása következtében már 1554-ben a török adójegyzékbe felvették a falut. 1562-ben eddigi 2610 akcese lejadójukat 7550-re emelték fel. Hübérbirtokként a szolnoki szandzsák falvaihoz kebeleztek be. (Velics—Kammerer: II. 283.). 1574-ben 10 lakott telekből, majd mindig kevesebb portából állott, a megszállás alatt is Bojnicsics Máté ill. János $\mu\pi\omicron\upsilon\mu\epsilon\tau\iota$ v $\mu\pi\omicron\zeta\omicron\mu\omicron$ $\tau\sigma\upsilon\delta\delta\iota\omicron\tau\iota\epsilon$ $\varphi\phi\omicron\lambda\delta\epsilon\alpha\upsilon$ $\delta\epsilon\sigma\lambda\iota\omicron\upsilon$ tulajdonát képező uralma, nem volt, ki a megfogyatkozott lakosokat visszatérésre bírta volna. Magyar birtokos családja csere útján az Aszlay családnak átadta. Aszlay Ferencnek leánya jegyajándékként vitte kétszeri házassága alkalmával a falut. Második házasságából született leánya vitte tovább ugyanezen a címen. 1682-ben Vay Ádám kapta feleségétől Fekete Erzsébettől. Kevéssel utána hűtlenségi pert indítottak Vay ellen és így a kor szokása szerint birtokától is megfosztották. A királyi kincstár csak 6 évvel a per után, 1700-ban adta vissza Vaynak Csudabalát. A fenti házasságából született leánya hozományban kapta gr Teleky Pállal kötött házassága alkalmával, ez alapon jutott a grófi család tulajdonába, az 1703-évi rác pusztítás alkalmával teljesen elenyészett egykori falu. Hosszu időn át a szomszédos falvak lakosai bérben bírták, 1852-ben pedig Gyomárhoz kapcsolták, mint pusztát.

Egei halom p. Jelentős falu volt egykor. 1435, 1466, 1472 évekből oklevelileg említve van. (Diplomat. Békés 59, 72, 90.). Elnevezése a birtokos családjáról eredhetett, Egey család többször eszközöltetett határmegállapító bejárást. Különösen Varsányegyház felől volt gyakori határellentét a szomszédos tulajdonosoknak. 1518-ban Egey Antal és fia Miklós kezében volt a falu. A sok évre visszamenő határellentét már 1520-ban kirobbant és végnélküli pereskedésnek lett elindulása. Jellemző az ügy fontosságára, hogy egy nádasterület igazolására kiküldött királyi megbizottak kb. 100 környékbeli lakost hallgattak ki. A fenti vizsgálat tartama alatt máris négy részre lett felosztva a falu. Különbféle családi kapcsolatok játszottak közre, hogy a falu annyira felaprózódott. Az összeírások ugyan egy tulajdonos nevét említik, de ez csak a dicator nemtörődömségéből eredtek. 1552-ben Komlóssy Kálmán, 1556-ban Kemény Ferenc özvegye, 1560-ban Bene Ferenc a felemlített birtokosai. Legrészletesebb összeírás 1562-ből maradt fenn, melyet Földváry István a későbbi megyebeli birtokos, akkor királyi kiküldött készítet. E szerint Ragyóczy Kelemen özvegye, Glésan László özvegye, Varjas Boldizsár a falu tulajdonosai egyforma arányban 7—7 portával, utánuk még 9 birtokost sorol fel a jegyzék. A fentiekkel együtt 51 porta volt a faluban, vagyis mai szemmel nézve egy nagyközségnek felelt meg. (Conscr. Dic.) A rákövetkező években erős hanyatlás kezdődik. Oka, a mindnagyobb ingyen szolgáltatások voltak a gyulai várhoz. Ezt a processust már az 1563 évi összeírás mutatja, mert csak 50 családból állott a lakosság. Az előbbi évekhez viszonyítva máris hanyatlás állapítható meg. Adóterheiről is tájékozva vagyunk az 1562. évből: 36 jobbágy családnak volt bevetett szántóföldje, me-

lyek után 1 kalangya, 7 kéve és 38 vontató búzát, 6 fél árpát szolgáltat-
tak a püspökségi tizedszedő kezeihez.

A gyulai vár clestével a falu sorsa is megpecsételődött, palánk-
béli lovasok birták, addig, míg a temesvári beglerbég iatár segély-
csapatai el nem tüntették minden emberi munka emlékét. A lakó-
sai(a szomszéd megyék rejtett nádasvidékeire szóródiakszét és hosz-
szú évek múlva hagyták ott a rejtekhelyet. Gyanítható a falu újabb
jobbágmegszállása abból, hogy 1620-ban az 1466. évi határkiigazító
oklevél átírását kérték a helybeliek. Ezután már lakatlan pusztaként
jelzik egykorúak. Meg kell említeni még révjét, melyen Dózsa pa-
raszt csapatai is átkeltek, 1706-ban pedig a vidéket elemészto rác-
hordák. (Bercsenyi levele 1706-ból.). 1720. évi összeírás mint Gyoma-
mához tartozó pusztát jelöli, melynek csak templom maradványai
maradtak meg 1733-ig.

Előhalom és Németszug. Az utóbbi a betelepítés alkalmával né-
hány német családnak szolgált lakóhelyül, innen az elnevezése.

Keselyüsi tanyák. Régi neve Keselyüsi halom volt. 1425, 1435,
1466 évi egei határjáró oklevélben, mint annak határos területe
volt említve.

Özedmajor. Özedhalom néven az említett egei határral szomszéd-
dos terület, többször van említve okleveleinkben. 1413—96 között
már Gyoma pusztája Miklóska és Téglástelek-kel. (Zsilinszky II.
25, 37, 94, 115.).

Siratózug. Szájhagyomány szerint Ege falu idemenekült sirán-
kozó lakosairól vette nevét.

Póhalom. Anonymus mondai elbeszélésében nyomai vannak
a falunak, akkori neve Apróhalomegyháza volt. Írásos dokumentumok
1380-tól kezdve vannak. Későbbi korokban is változatosan, hol apró-
halomegyháziak, hol pedig póthalmiaknak nevezik a helybeli job-
bágy lakosokat a végtelennel tetsző birtokperben, mely a birtokos
Nadányi család és a szomszédokkal elsősorban dévaványai lakó-
sokkal kezdődött. 1507-ben megismétlődött az előbbi határeltulajdo-
nítás, melyet fogott bírák előtt 200 frt. feltételes büntetés kiköté-
sével szüntettek meg. Nadányi lányok házasságuk alkalmával jegy-
ajándékban arányosrészt kaptak a falu területéből. A falu nagysá-
gát mutatja, hogy 1552-ben 5, 1553-ban 7, 1556-ban 8, 1560-ban 10,
1564-ben 21 portából állott. Sok mocsaras területrésze miatt jó-
formán állattenyésztésből éltek a helybeliek. 1597-ben a tatár csapatok
végig gázolták a vidéket, Póhalom ezzel megszűnt falu lenni. Déva-
ványaiak vették zálogba 1652-ben, Nadányi Mihálytól 600 tallérért.
Török hűbérura a gyulavárbeli Gaznafer spáhi volt, kitől a dévavá-
nyaiak bérelték. (Salamon: M. o. török hódít. korában 229.). A fel-
szabadító háborúk után kincstári kezelésbe került, majd utóbb Har-
rucker Jánosé lett királyi adományból. Póhalom zálogolásával került
kiegyezéskepen varsányegyház pusztá a dévaványaiak kezébe 1791-
ben bírói egyezség útján. Gyomai határ kiterjesztése céljából 1750-
ben gyomai lakosok bérbe vették e nagynevű pusztát. Így került
véglegesen is Gyomához.

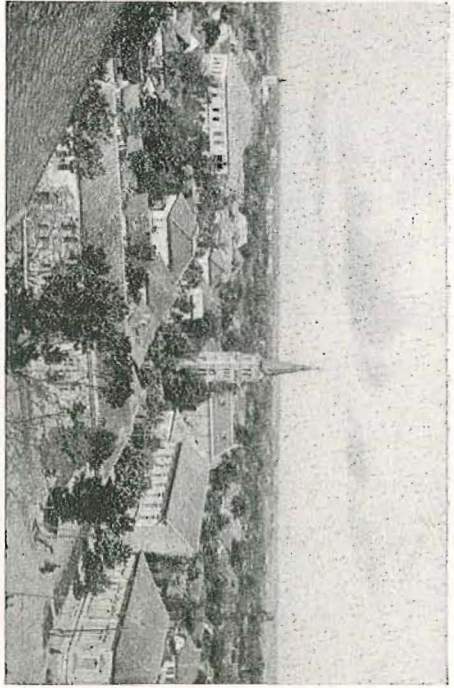
Ref. főgimnázium Békésen

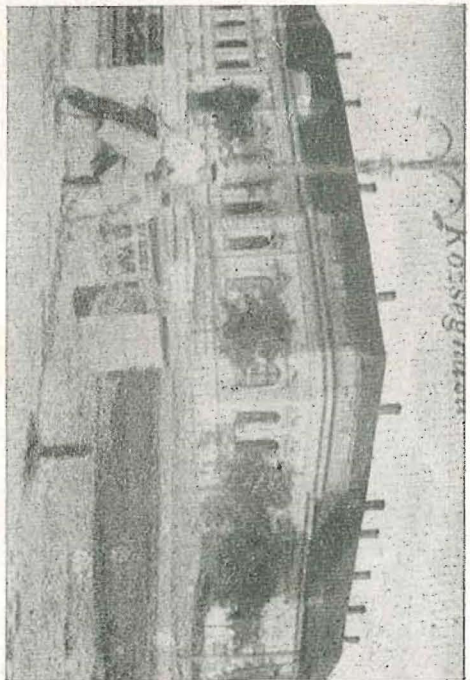
Békés: Széchenyi téri részlet

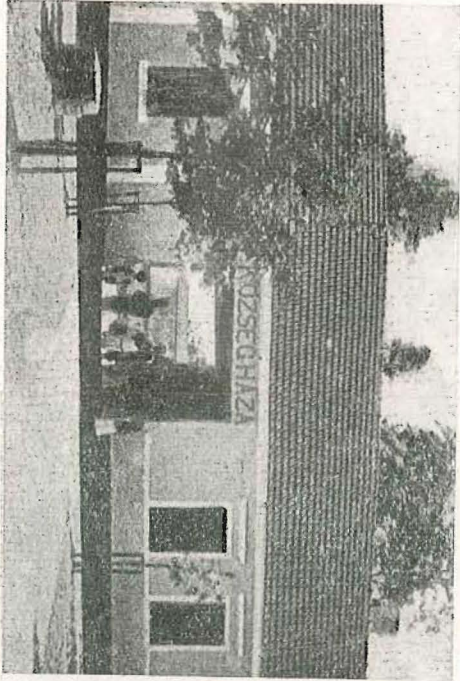
Áll. polgári iskola Mezőberényben.

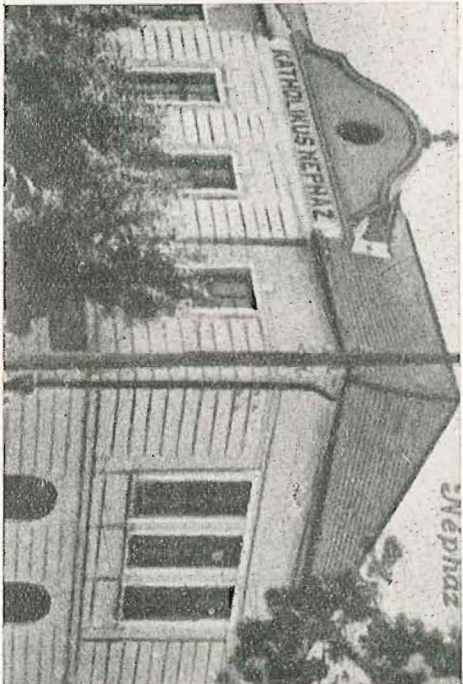
Gyoma lakkepe

Gyomai községháza

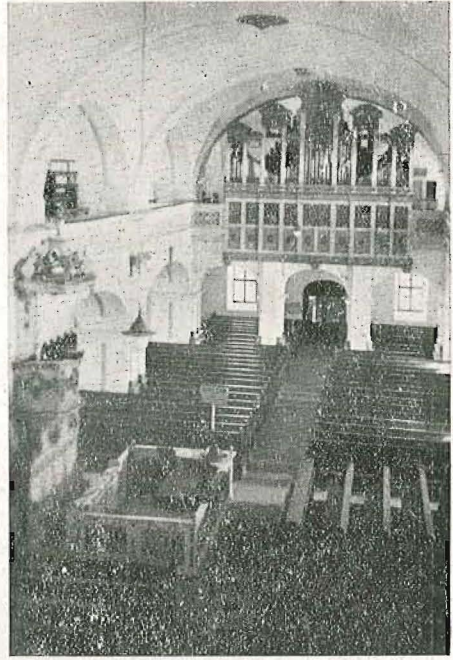
Dobozi községháza

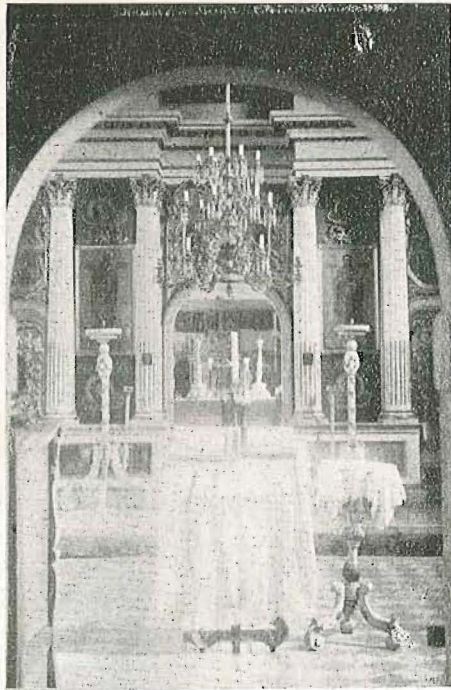
Katólikus Népház Endrődön

Békés: Ref. templom.

Békési ref. templom belseje

Gör. kel. román templom Békésen

Békési róm. kat. templom

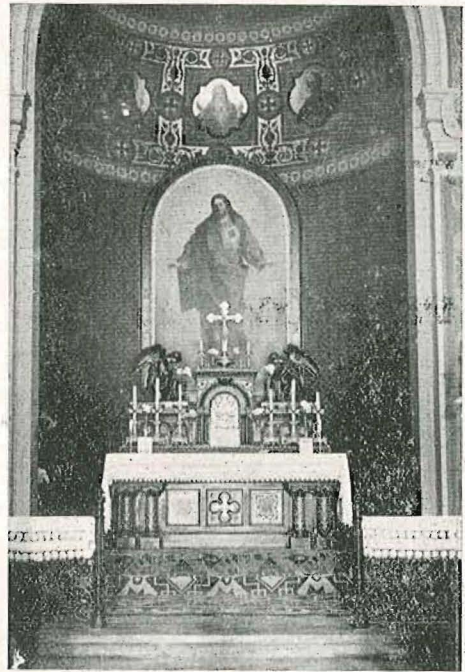
Gör. kel. román templom Békésen

Békés: kir. járásbiróság

Gyoma: Róm. kat. templom

Róm. kat. templom főoltára Gyomán

Endrődi róm. kat. templom

Dobozi ref. templom

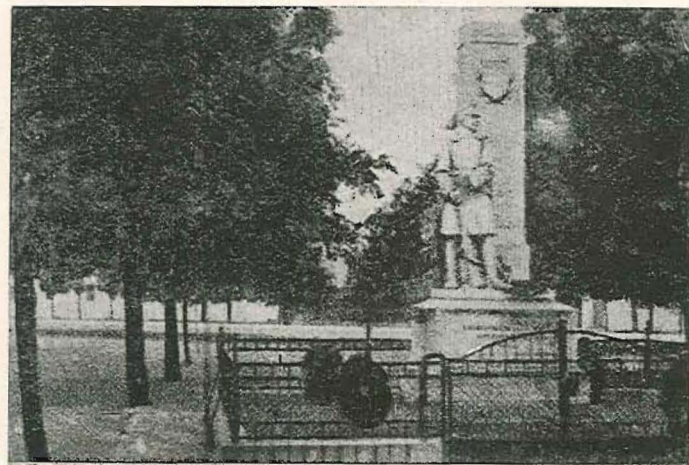
Gyoma: Községi ref. iskola

Árvaház Gyomán

Endrődi községháza

Hősök szobra Endrődön